

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Проаналізовано соціально-психологічні особливості організації моделі психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів. Окреслено модель психологічного супроводу становлення та розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання, що є основною складовою психологічного супроводу особистості в процесі професійної підготовки та має на меті повноцінну реалізацію особистісного соціально-психологічного потенціалу, задоволення потреб майбутнього педагога у його професійній самоактуалізації.

Ключові слова: *модель психологічного супроводу, професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення, самопізнання, самовизначення, самоактуалізація.*

Постановка проблеми. Докорінні соціально-політичні, економічні зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, своєю чергою, кардинально трансформують стратегію підготовки педагогічних кадрів, а згодом і підвищення кваліфікації педагогів, формують якісно новий тип учителя. Варто зазначити, що модифікації зазнають зміст, цілі та методи освітнього процесу. Насамперед увага приділяється проблемам підготовки фахівців відповідно до нових стандартів освіти, включення і прийняття ними тих науково-технічних і технологічних нововведень, які з певним прискоренням упроваджуються в повсякденне життя. Як наслідок, такі проблеми вимагають негайного обґрунтування, а також розробки психологічного супроводу особистості в процесі її цілісного професійного становлення.

Професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала та виступає передумовою успішності професійної діяльності. Важливо, щоб майбутній педагог усвідомлював значущість майбутньої професії, був упевнений у майбутньому успіху в професійній діяльності, володів не лише необхідними професійними знаннями, а й відповідними світоглядними якостями. Психологічний супровід професійної ідентичності, це один із головних етапів необхідних для повноцінного формування гідного вчителя, створення для

нього сприятливих умов у процесі навчання, а згодом і під час роботи зі своїми вихованцями.

Удосконалення підготовки майбутніх педагогів, становлення їхньої професійної ідентичності може трактуватися не як зміна напрямку навчання, а як удосконалення його якості, розширення спектра можливостей, збільшення ресурсу банку освіти.

Отож психологічний супровід професійної ідентичності становлення майбутнього вчителя є актуальною проблемою сучасної психолого-педагогічної науки і практики, а також одним із пріоритетних напрямів модернізації вищої педагогічної освіти в Україні.

Стан дослідження. Проблема психологічного супроводу професійної ідентичності є однією з дискусійних і найменш досліджених у психології. Немає однозначного її поняття та змістовного підходу. Так, Ю. В. Слюсарев розглядав «психологічний супровід» як комплексний психологічний вплив на особистість, надзадачею якого є активізація саморозвитку людини [1, с. 38]. На наш погляд, досягнення такого завдання можливе лише за наявності психологічного впливу на певні структури самосвідомості людини, професійної ідентичності зокрема.

Над проблемою формування професійної ідентичності студентів педагогічного вузу працювали: В. Г. Абдурашитов, Н. В. Антонова, Т. С. Березіна, З. В. Єрмакова, В. Л. Злишков, Н. В. Кузьміна, А. М. Лукіяничук, Т. В. Міщенко, А. С. Назиров, З. О. Оруджев, Ю. П. Поваренков, В. Ф. Сафін й ін.

Професійну ідентичність педагога, Т. С. Березіна визначає як наслідок усвідомлення індивідом своєї тотожності з професійною діяльністю та спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції та впевненості у власній ефективності, відчуття себе як професіонала [2, с. 25].

Згідно з визначення А. М. Лукіяничука, професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смыслову сферу й удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста [3].

Професійна ідентичність педагога виконує такі функції, як розвиток «професійного почуття», тобто емоційного прийняття себе як людини яка, займається певною справою, усвідомлення певної ментальності, впевненість у своїй професійній приналежності, самостійності й ефективності, переживання власної професійної цілісності та визначеності. Професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості [2, с. 24].

Як уважають О. П. Єрмолаєва, Т. В. Міщенко, А. С. Назиров, Ю. П. Поваренков, У. С. Родигіна процес навчання у вузі супроводжується становленням професійної ідентичності студентів.

Аналіз теоретичних джерел [1–4] дав змогу зробити висновок про те, що в психолого-педагогічній науці напрацьовано значну теоретико-методологічну основу, яка створює передумови для цілеспрямованого осмислення й вивчення проблеми психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів. Проте є суперечності: між наявним і бажаним рівнями особистісного розвитку здобувачів вищої освіти педагогічних ВНЗ і учителів; між недостатньою розробленістю проблеми становлення та психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ і визнанням провідної ролі професійної ідентичності в особистісно-професійному розвитку майбутнього фахівця; між необхідністю організації ефективної цілеспрямованої моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх учителів в освітньому процесі педагогічного ВНЗ і відсутністю педагогічних умов, що цей процес забезпечують.

Мета статті – теоретичне обґрунтування соціально-психологічних особливостей організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Виклад основних положень. Навчально-виховний процес у сучасному педагогічному ВНЗ недостатньо стимулює особистісний і професійний розвиток здобувачів вищої освіти. Ці процеси мають значною мірою стихійний, мало керований характер, а це зрештою знижує ефективність та якість педагогічної освіти. Результатом педагогічної роботи ВНЗ має стати повна підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах соціального замовлення, що змінилося, і нових вимог суспільства [4].

Важливо змінити позицію здобувача вищої освіти, зробити так, щоб замість об'єкта навчально-виховного процесу він став його справжнім суб'єктом, що сприймає професійне виховання як сходження до суб'єктності. Однак, стаючи суб'єктом власної життєдіяльності, людина не перестає бути об'єктом стосовно себе, оскільки вона управляє собою, та й стосовно навколишніх, залишаючись об'єктом впливу інших. Здобувачі вищої освіти не задовольняються тільки формальними каналами одержання знань й умінь.

Студенти високо цінують неформальне співробітництво з педагогом, що сприяє повнішому розкриттю потенційних можливостей молодих людей, активному освоєнню соціального досвіду, повноцінному професійному становленню. Саме за допомогою такого співро-

бітництва здійснюється взаємозв'язок професіоналізації, самореалізації й соціалізації молодого людини [6].

Розвиток професійної ідентичності в майбутнього вчителя – це шлях ототожнення власних індивідуальних властивостей з індивідуальними властивостями досвідченого вчителя, які викликають у студентів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими і бажаними для майбутньої професійної діяльності [5, с. 372].

Психологічний супровід професійної ідентичності майбутнього педагога повинен створити умови для ініціації процесу саморозвитку, а також – способи нейтралізації умов, які перешкоджають цьому процесу. Важливою є психологічна підтримка становлення особистості майбутнього педагога.

Т. С. Березіна [2] виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного вузу: 1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. В разі цього в майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії; 2) підтвердження чи ні первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у власному професійному виборі або навпаки, до впевненості в ньому; 3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід здобувачів вищої освіти до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Модель формування професійної ідентичності учителя в процесі його вузівської підготовки, як зазначає С. Т. Березіна, має трифакторний характер й охоплює суб'єктивні чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-сміисловою сферою, самосвідомістю, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; об'єктивні чи зовнішні чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; об'єктивно-суб'єктивні фактори, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер [2].

Як уважає М. М. Павлюк [7] необхідною умовою розвитку професійної ідентичності вчителя є його особистість, особистісний і професійний потенціал, а також спеціальні знання і уміння, необхідні для певного виду діяльності.

Модель психологічного супроводу становлення та розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання є

основною складовою психологічного супроводу особистості в процесі професійної підготовки та має на меті повноцінну реалізацію особистісного соціально-психологічного потенціалу, задоволення потреб майбутнього педагога у його професійній самоактуалізації.

Маючи різні джерела формування, одним із яких є професійна освіта, професійна ідентичність майбутнього педагога обумовлюється низкою чинників, серед яких можна виокремити сформованість образу «Я», професійно важливі якості фахівця, професійні знання та вміння, ідеальні образи вибраної професії, очікування індивіда та можливості соціальних перспектив, які дає певна професія, професійне спілкування та взаємодію студентів із фахівцями професійної спільноти тощо.

Проведений теоретичний аналіз проблеми дав змогу доповнити цей перелік такими чинниками, як наявність життєвих і професійних цілей, професійну складову образу «Я», самоінтерес, розвинуті волевільні якості та екстравертованість особистості в процесі навчання у ВНЗ. Останні є показниками визначених компонентів ідентичності і свідчать про важливість формування кожного з них. Окрім того, наявність і високий рівень вираженості цих показників саме на етапі освоєння спеціальності й обумовлює успішний процес розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Динаміка розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання характеризується поступовим формуванням її структурних компонентів (від підвищення рівня розвитку когнітивного та емоційно-оцінного на першому та другому курсах, до їх зниження та підвищення рівня розвитку поведінкового компоненту на третьому курсі). Така нерівномірність перебігу ідентифікаційних процесів зумовлена специфікою фахової підготовки, сутнісними і змістовими особливостями навчально-освітніх програм [5, с. 79].

Розробляючи модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів, варто враховувати кризові тенденції в ідентичності студентів третього курсу, що очевидно спричинені розчаруванням у професійному і життєвому виборі, невідповідністю очікувань і уявлень про професію та реальністю її освоєння.

Оптимальною для майбутніх педагогів система психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності повинна бути така система в межах, якої створюються умови для професійного і особистісного самоусвідомлення, самореалізації, особистісного зростання студента та розвитку на цій основі його професійної ідентичності.

Модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів не вирішує проблему, що виникла у вищій педагогічній школі, тому вона не є дієвою на рівні побутової свідомості. Згідно з підходом О. А. Донченко, має бути зразок: зразок як певна ієрархія цінностей, зразок як реальна чи сконструйована особа, яка повинна мотивувати до наслідування. Лише в цьому разі зразок може бути нормативним для певної сукупності людей [1, с. 79].

Згідно з підходом Г. О. Балла [1, с. 84] норма діяльності становить стабільну модель її здійснення, що відповідає сукупності соціально-детермінованих вимог і сподівань. Здебільшого норми професійної діяльності, що діють у межах реалізації викладачами певних функціональних ролей, спрямовані на регуляцію поведінки. Внутрішні психічні дії, зокрема ставлення викладачів до тих функціональних ролей, які вони реалізують, очікування певних реакцій на ці ролі з боку студентів, детермінуються насамперед специфікою функціонування професійної ідентичності викладача.

Коли будь-який етап становлення професійної ідентичності проігнорований, або пройдений формально, то виникають проблеми з формування бажаної структури професійної ідентичності майбутнього педагога, ступінь її відкритості та гнучкості знижується.

Модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів повинна функціонувати принаймні на трьох етапах формування ідентичності та реалізувати такі завдання: 1) актуалізація перспективи професійної діяльності як особистісної цінності (зразок); 2) оцінка ступеня власної належності до педагогічної спільноти завдяки самоідентифікації; 3) усвідомлення необхідності творчого, суб'єктного підходу до педагогічної діяльності; 4) формування готовності студентів до професійно-педагогічного саморозвитку.

Висновки. Врахування соціально-психологічних особливостей організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання дасть змогу забезпечити оптимальні умови для професійного й особистісного саморозвитку, самоусвідомлення, самореалізації, особистісного зростання здобувача вищої освіти, а також способи нейтралізації умов, які перешкоджають цьому процесу.

Проведений нами теоретичний аналіз проблеми організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів не вичерпує всіх її аспектів. Перспективи дослідження полягають у поглибленому вивченні психо-

логічного супроводу становлення надалі та функціонування механізмів професійної ідентичності, особливостей розвитку визначених її компонентів у майбутніх педагогів на всіх етапах професіогенезу з урахуванням індивідуальних і статевих відмінностей.

1. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О. М. Кокун. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. – 200 с.

2. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.

3. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіяничук // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 370–380.

4. Глуханюк Н. С. Психология профессионализации педагога: монография / Н. С. Глуханюк; Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – 2-е изд., доп. – Екатеринбург: Изд-во РГППУ, 2005. – 260 с.

5. Жигинас Н. Этапы формирования профессиональной идентичности педагога / Н. Жигинас // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 121–122.

6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.; Воронеж, 2004. – С. 354–366.

7. Павлюк М. М. Розвиток професійної ідентичності педагога як чинник попередження дезадаптації школярів / М. М. Павлюк // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Т. XI. – Ч. 6. – К., 2009. – С. 318–327.

8. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 2 изд., перераб., доп. – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.

9. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89.

10. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 123–130.

11. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

12. Родыгина У. С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–48.

Лялюк Г. Н. Социально-психологические особенности организации модели психологического сопровождения развития и становления профессиональной идентичности будущих педагогов

Анализируются социально-психологические особенности организации модели психологического сопровождения профессиональной идентичности будущих педагогов. Представляется модель психологического сопровождения становления и развития профессиональной идентичности будущих педагогов в процессе обучения, являющаяся главной составляющей психологического сопровождения личности в процессе профессиональной подготовки и имеющая целью полноценную реализацию личностного социально-психологического потенциала, удовлетворение потребностей будущего педагога в его профессиональной самоактуализации.

Ключевые слова: модель психологического сопровождения, профессиональная идентичность, профессиональная рефлексия, профессиональное мышление, самопознание, самоопределение, самоактуализация.

Lyalyuk G. M. Social and psychological features of the model of the psychological support of development and formation of future teachers' professional identity

The article analyzes the social and psychological characteristics of the organization of the model of psychological support of future teachers' professional identity. The model of psychological support of the formation and development of future teachers' professional identity in the learning process is an essential part of the individual psychological support during professional training and aims at full implementation of psychosocial personal capacity, satisfaction of the needs of the future teacher in his professional self-actualization. Professional identity – is one of the leading criteria of professional becoming and is a prerequisite for success in professional activity. Model of formation of teacher's professional identity in the process of university training has three factorial nature and includes subjective or personal, internal factors associated with value-semantic sphere, consciousness, reflexivity, competence, skills, pleasure, creativity; objective, or external factors related to the requirements of professional activity that is carried out in the personality-oriented paradigm acting as a regulatory basis for professional and personal teacher; self determination; objective and subjective factors related to the organization of educational and professional fields.

Model of psychological support of development and formation of future teachers' professional identity must operate at least at three stages of identity formation and realize the following purposes: 1) update the prospects of professional activity as personal values (sample); 2) assessment of the degree of personal belonging to the educational community through self-identification; 3) awareness of the need for creative, subjective approach to educational activity; 4) formation of students' readiness for professional pedagogical self development.

Key words: model of psychological support, professional identity, professional reflection, professional thinking, self-cognition, self-determination, self-actualization.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.